

ГЛОБАЛЬНІ ФАКТОРИ ВІКТИМІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Тимошенко В.І.,

*доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник відділу
організації наукової діяльності
Національної академії внутрішніх справ,
Заслужений діяч науки і техніки України,
ORCID: 0000-0003-2947-5627
e-mail: tymvera@ukr.net*

Тимошенко В.І. Глобальні фактори віктимізації населення.

Віктимізація є складовою процесу криміналізації суспільства, за якого злочинні форми діяльності поширюються на різні суспільні сфери, що призводить до деформації встановленої структури цінностей, невиконання правових норм та порушення прав людини. Оскільки ймовірність стати жертвою залежить як від певних особистих якостей людини, її віктимно небезпечної поведінки, так і від часу, місця і ситуації, в якій вона опинилась, а також від багатьох інших умов, які мають тенденцію щодо віктимізації окремо взятої особи, групи або всього населення, є необхідність дослідження цих умов як факторів віктимізації. Це сприятиме вдосконаленню профілактичної діяльності щодо попередження злочинності. Віктимізація породжується конкретним соціальним середовищем у взаємодії з особистими якостями потенційної жертви. Розглядати віктимність як певний механізм, що породжує кримінальну поведінку, недостатньо. Необхідно розглядати також фактори, що породжують таку поведінку, а саме: зміни клімату, які населення переживає по-різному, залежно від свого соціального статусу; особливості суспільства і держави, які належно не виконують свої функції; війни та тероризм; голод; шахрайство, у тому числі в Інтернеті; кібербулінг; злочинність; корупцію; ейджизм; міграцію; торгівлю людьми та ін. В основі всіх цих факторів лежить несправедливість, яка і є основним фактором віктимізації. З точки зору справедливості або несправедливості можуть сприйматися події, ресурси, інститути суспільно-політичного та соціально-економічного життя, їх діяльність. Чимало сучасних осередків напруженості в різних регіонах світу є не просто протиріччями на економічному, етнічному, релігійному або якомусь іншому ґрунті, а являють собою спосіб реагування на несправедливість, як її розуміє населення певного регіону. Практична значимість дослідження полягає насамперед у тому, що знаючи фактори віктимізації та механізм їх дії на людину, групу осіб і суспільство загалом, можна впливати на поведінку потенційних жертв, тим самим попереджати злочинність та сприяти реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: тероризм, корупція, кібербулінг, ейджизм, міграція.

Tymoshenko V.I. Global factors of population victimization.

Victimization is a component of the process of criminalization of society, during which criminal forms of activity spread to various social spheres, which leads to the deformation of the established value structure, failure to comply with legal norms and violation of human rights. Since the probability of becoming a victim depends on certain personal qualities of a person, his victim-dangerous behavior, as well as on the time, place and situation in which he finds himself, as well as on many other conditions that tend to victimize an individual, group or the entire population, there is a need to study these conditions as factors of victimization. This will contribute to the improvement of preventive activities to prevent crime. Victimization is generated by a specific social environment in interaction with the personal qualities of a potential victim. It is not enough to consider victimization as a certain mechanism that generates criminal behavior. It is also necessary to consider the factors that generate such behavior, namely: climate change, which the population experiences differently, depending on its social status; features of society

and the state that do not properly perform their functions; wars and terrorism; famine; fraud, including on the Internet; cyberbullying; crime; corruption; ageism; migration; human trafficking, etc. At the heart of all these factors lies injustice, which is the main factor of victimization. Events, resources, institutions of socio-political and socio-economic life, and their activities can be perceived from the perspective of justice or injustice. Many contemporary hotbeds of tension in different regions of the world are not simply contradictions on economic, ethnic, religious, or some other basis, but represent a way of responding to injustice as understood by the population of a particular region. The practical significance of the study is that knowing the factors of victimization and the mechanism of their action on a person, a group of people and society as a whole, it is possible to influence the behavior of potential victims, thereby preventing crime and promoting the realization of human and civil rights and freedoms.

Key words: terrorism, corruption, cyberbullying, ageism, migration.

Постановка проблеми. Наслідки злочинних посягань відчувають на собі мільйони людей. Злочинність нині набула витончених та руйнівних форм і вийшла на одне з перших місць серед дестабілізуючих соціальних факторів. Боротьбу зі злочинністю не можна вважати ефективною, не врахувавши всіх соціальних наслідків злочинності, її ціну, тобто сукупну шкоду, якої зазнає суспільство та держава у боротьбі з нею. У цьому плані заслуговують на увагу проблеми потерпілих, тобто жертв злочинів, їх особистість і конкретна життєва ситуація, в яку вони потрапили. Адже злочин є результатом взаємодії життєвого середовища з антисуспільними установками певної особистості. А в конкретній життєвій ситуації тією чи іншою мірою проявляються і особистість, і поведінка потерпілого.

Як відомо, поряд із криміналізацією однієї частини населення в суспільстві відбувається віктимізація іншої його частини. При цьому профілактичні заходи націлені переважно на осіб, від яких очікується скоєння злочинів. Безумовно, вирішальна роль у злочинах належить цим особам. Водночас у генезі злочинів у багатьох випадках не останню роль відіграють і самі потерпілі, які зазнають впливу віктимізуючих факторів. Необхідність вивчення останніх пояснюється тим, що значна частина скоєних злочинів відбувається за взаємодії таких криміногенних компонентів, серед яких особистість і поведінка потерпілого відіграють одну з основних, якщо не вирішальну роль, більшою чи меншою мірою детермінуючи злочинну поведінку суб'єкта злочину. До того ж за умов зубожіння населення, поширення безробіття, бездомності, недостатньої захищеності громадян від злочинності дедалі більша частина населення починає співпрацювати зі злочинцями, не довіряє правоохоронним органам, державі. Такі тенденції ініціюються злочинними елементами, що ще більше посилює кримінальну напруженість у суспільстві. Відповідно актуальність дослідження факторів віктимізації осіб, які стали, або можуть стати жертвами злочинів, зумовлюється вищезазначеними причинами та необхідністю вдосконалення профілактичної діяльності на всіх рівнях попередження злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти даної проблематики вже розглядалися сучасними вченими. Так, зв'язок між віком і віктимізацією населення досліджував Дж. Дейк, який стверджував, що серед усіх вікових груп саме діти найбільш ризикують стати жертвою кримінального насильства [1]. Попередження віктимізації потерпілих внаслідок шахрайства розглядали: Л. Конінг, М. Юнгер, Б. Велдкамп [2]. Окремі характеристики та причини латентної віктимізації розглядає О.В. Нарожна [3]. Л. Вінстон, С. Джамал і С. Марс провели дослідження кібербулінгу, акцентуючи увагу переважно на злочинцях [4]. Аналіз цих публікацій свідчить про те, що особистість злочинця і причинний комплекс, що формує його поведінку, є досить дослідженим. Однак необхідно розширити дослідження особистості потерпілого, жертви злочину, всіх факторів, що призводять до віктимізації населення. Вказана обставина спонукала автора до вибору теми статті. Слід сказати, що проблема визначення всіх факторів віктимізації не може бути вирішена в межах однієї статті, разом із тим кожен автор має зробити свій внесок у спільну справу, дослідивши певні фактори.

Метою статті та завданням автора є характеристика найбільш важливих факторів та основних тенденцій їх розвитку щодо віктимізації населення, формулювання пропозицій, спрямованих на вдосконалення попередження злочинності та захист осіб, вже потерпілих від злочину, а також потенційних жертв.

Виклад основного матеріалу. Під віктимізацією прийнято розуміти процес або результат підвищення рівня віктимності особи, групи або суспільства, за якого людина або спільнота перетво-

рюється на потенційну жертву злочину. Віктимність характеризує схильність людини чи спільноти стати жертвою за тих чи інших обставин. Тобто вона може бути індивідуальною, груповою або масовою. Факторами є умови, причини, параметри, показники, що впливають на певний процес і результат цього процесу. Можна сказати, що факторами віктимізації є явища об'єктивного і суб'єктивного характеру, які нарощують ступінь віктимності, суттєво полегшують можливість виникнення конфліктів, сприяють ескаляції віктимогенної ситуації. Це також сукупність обставин у житті людей і суспільства, які визначають процес перетворення конкретної особистості на жертву злочину, тим або іншим чином сприяють цьому процесу.

Фактором віктимізації людини можуть бути природно-кліматичні умови тієї чи іншої країни, регіону, місцевості, суспільство та держава, в яких вона живе, особливості конкретних мікросоціумів. Таким фактором може бути сім'я, група однолітків, особливо підліткового та юнацького віку, якщо вона має антисоціальний характер. Бувають катастрофи, у яких відбувається віктимізація великих груп населення: війни; стихійні лиха; депортації цілих народів чи соціальних груп, епідемії тощо. Ці катастрофи роблять своїми жертвами тих, кого безпосередньо вони зачепили, водночас впливають на віктимізацію кількох поколінь їхніх нащадків і суспільство загалом. Так, у результаті зміни клімату люди, передбачаючи небезпеку та будучи мотивовані страхом руйнації та загибелі, мусять переселятися, евакуюватися, або просто тікати. Зокрема із глобальним потеплінням посилюються такі загрози, як повені, урагани, тропічні шторми, підвищення рівня моря, посухи, хвилі тепла та зсуви. Окремі люди та соціальні групи (часто найбільш вразливі) приречені стати жертвами катастроф [5]. Усвідомлення ризиків та наслідків катастроф розкриває роль бідності, нерівності, маргіналізації, виключення, расизму та інших соціальних несправедливостей. Якщо влада не переймається проблемами населення своєї країни, то це населення змушене самотужки боротись із наслідками зміни клімату, перебуваючи при цьому під тиском страху за своє життя та безпеку, все більше при цьому віктимізуючись.

Істотними факторами віктимізації є суспільство та держава. Форма правління, політико-правовий режим, будь-які інституційні чинники здатні пом'якшувати вплив віктимізації на почуття незахищеності, тим самим знижуючи темпи процесу самої віктимізації, або навпаки. Порушення прав людини також сприяє віктимізації. Одним із основних прав людини є право на особисту безпеку, під якою слід розуміти стан захищеності людини від фізичного, психологічного та будь-якого іншого насильства. Несправедливість і порушення прав людини є найбільш гострими проявами кризи сучасного суспільства, що проявляється у неадекватному становищі суб'єкта у соціумі, визначеному з урахуванням прийнятих стандартів і правових норм, несправедливому розподілі матеріальних благ та інших ресурсів, цілковитій залежності безправної людини від корупціонерів, чиновників, криміналітету, від будь-кого, хто виявиться більш спритним, сильним, багатим тощо. Соціальна несправедливість не лише сприяє різкому зниженню якості та рівня життя населення, його масовому зубожінню, а й зростанню деструктивно-песимістичного потенціалу суспільної свідомості, деформаціям у сфері ціннісних орієнтацій, правової свідомості. До таких же наслідків призводить і бездомність, за якої безхатьки заради виживання змушені контактувати зі злочинним світом.

Факторами віктимізації є війни та тероризм. Ряд країн світу переживають криваві конфлікти, які до того ж стають все більш затяжними та істотно позначаються на вразливих групах населення, про що, наприклад, свідчить триваюча агресія Росії проти України, зростаюче число збройних конфліктів у всьому світі. На сьогоднішній день найбільшою війною в світі є російсько-українська. Однак ця війна не єдина. У 2024 році, крім України, гарячі конфлікти були в Ємені, М'янмі, Ефіопії, Конго, відбулося зростання напруги в Тайвані, напад бойовиків ХАМАС на Ізраїль, військовий переворот у Нігері, Габоні, де мільйони людей змушені жити в умовах, близьких до військових, а також важка криза в Судані, що тягне за собою зростання кількості загиблих, біженців та голодуючих. Все це – наслідок бойових дій, активність яких зараз вища, ніж будь-коли за останні десятиліття. Важко собі уявити, що права людини можуть хоч якось бути присутніми, коли навмисною метою стає знищення людських життів або коли життя людини розглядається як «побічна шкода» в ході кампаній масованих бомбардувань, які прямо чи опосередковано призводять до хвороб, епідемій, страждань, руйнування будинків та загибелі людей.

Істотним фактором віктимізації є голод. Число людей, які нині живуть в умовах катастрофічної нестачі продуктів харчування, за останній рік зросло вдвічі. Про це йдеться у представленій у вересні 2024 р. у Нью-Йорку Глобальній доповіді про продовольчі кризи. В ООН прийнято

складну шкалу, за якою визначається рівень голоду. Останній, п'ятий ступінь свідчить про те, що людям просто нічого їсти і вони хворіють і помирають від недоїдання. Кількість таких мешканців Землі збільшилася з 705 тисяч у 2023 році до 1,9 мільйона у 2024 році. Головні причини такого стрімкого зростання – конфлікти в Газі та Судані, а також посуха, спричинена Ель-Ніньо, та зростання цін на продовольство [6]. На початку XXI ст. різниця в доходах жителів 20 найбагатших і найбідніших держав світу становила 37 разів. Загалом нині понад дві третини населення світу відчувають зростаючу нерівність у доходах і добробуті. У світі на сьогоднішній день 8,5% населення живе у злиднях. У бідності живе трохи менше половини всього населення. Про це йдеться у звіті Світового банку за 2024 рік [7]. При цьому статки мільярдерів в 2024 році зросли на \$2 трлн. Зараз спостерігається найбільше зростання глобальної нерівності та бідності з часів Другої світової війни.

Сприяє віктимізації й шахрайство, в тому числі за допомогою Інтернету (електронне шахрайство). Фіктивні веб-сайти завдають величезних фінансових та психологічних збитків споживачам по всьому світу, за деякими оцінками досягаючи мільярдів доларів на рік [8]. Здебільшого це відбувається за допомогою фішингу, за якого отримують дані користувача (логін, пароль та ін.) для їх подальшого використання з метою отримання незаконної вигоди.

Свій внесок у віктимізацію населення робить і кібербулінг [9]. Це цькування з використанням цифрових технологій. Кібербулінг може відбуватися в соціальних мережах, месенджерах, на ігрових платформах та мобільних телефонах. Така цілеспрямована модель поведінки ставить своїм завданням залякати, роздратувати або зганьбити того, хто став об'єктом цькування.

Злочинність є постійно актуальним фактором віктимізації. За даними глобального дослідження, проведеного у 2023 році Управлінням ООН з наркотиків та злочинності, у 2021 році внаслідок вбивств загинуло більше людей, ніж у результаті збройних конфліктів та тероризму разом узятих. У середньому в світі вбивали 52 особи на годину [10]. При цьому вбивства, скоєні кримінальними угрупованнями, становлять близько 22-х відсотків навмисних убивств у світі та 50 відсотків у Північній та Південній Америці. Конкуренція між організованими злочинними групами може призводити до раптового та різкого збільшення кількості умисних убивств, як це спостерігається на Гаїті та в Екваторі. Вплив демографічних, економічних, технологічних та кліматичних тенденцій на рівень вбивств ймовірно залежатиме від регіону. Згідно з прогнозами до 2100 року, Африка буде найбільш уразливим регіоном, оскільки населення стрімко молодшає, прогресує соціальна нерівність, а також потрясіння і стреси, пов'язані з кліматом.

Особливе занепокоєння з огляду на глобальну віктимізацію населення викликає корупція, що є істотним соціальним стресором. Зіткнувшись із несправедливою системою, яка перешкоджає законному доступу до соціальних ресурсів, люди почуваються безсилими, особливо якщо вони не можуть знайти спосіб впоратися з ситуацією, наприклад, у них немає фінансових ресурсів та зв'язків для конкуренції. Корупція може викликати почуття гніву, ворожості та розчарування через несправедливість соціального середовища і, таким чином, може посилити депресивні симптоми. Ці негативні почуття виникають внаслідок невідповідності між очікуванням того, що система має бути справедливою, і прямими та непрямими доказами того, що це не так. Отже, корупція глибоко впливає на психічне здоров'я населення, а значить його віктимізує.

Глобальною проблемою став ейджизм. Цим терміном позначають дискримінацію за віком або занадто молодих, або людей похилого віку. Це стереотипні твердження про людей певної вікової категорії та зневажливе ставлення до них, що демонструють люди іншої вікової категорії. Найчастіше ейджизм проявляється при працевлаштуванні, зверненні за медичною допомогою, через різноманітні обмеження та принизливі вимоги [11]. Серед людей похилого віку з ейджизмом пов'язане погіршення фізичного та психічного здоров'я, соціальна ізоляція та самотність, фінансова незахищеність, зниження якості життя та передчасна смерть. Причиною 6,3 мільйонів випадків депресії в усьому світі є саме ейджизм.

Фактором віктимізації є й міграція населення. Як відомо, права мігрантів нерідко порушуються. Через мовний бар'єр їм складно знайти роботу, житло, здобути освіту. Мігранти потерпають від насильства, дискримінації і страждань на маршрутах своїх подорожей з батьківщини в інші країни. До того ж біженцям доводиться адаптуватись до нових соціокультурних норм приймаючого суспільства, де вони зазнають структурного насильства у формі расизму, дискримінації та маргіналізації. Такі загрози призводять до шкідливих наслідків для фізичного та психічного здоров'я.

Ще одним істотним фактором віктимізації є торгівля людьми. За оцінками Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, переміщення населення внаслідок стихійного лиха призвело до збільшення масштабів торгівлі людьми на 20–30 відсотків [12]. Торговля людьми відбувається всюди, але переважно людей перевозять із країн з низьким рівнем доходу до країн із більш високим рівнем доходу. Найбільше жертв транскордонної торгівлі людьми – з Африки, особливо з країн, що на півдні від Сахари, а також із Південної та Східної Азії. Конфлікти та переслідування, бідність та політична нестабільність, відсутність доступу до освіти та робочих місць, міграція та вимушене переміщення, гендерна нерівність та дискримінація, стихійні лиха та зміна клімату – все це створює умови, що сприяють торгівлі людьми. Жертви часто зазнають нелюдських умов, і їм важко вирватися з рук своїх експлуататорів, які використовують цілу низку механізмів та маніпуляцій, щоб контролювати їх. Страх перед розправою часто утримує жертву від звернення за допомогою, віктимізує її.

Висновки. Таким чином, віктимізація породжується конкретним соціальним середовищем у взаємодії з особистими якостями наявної або потенційної жертви.

Глобальними факторами віктимізації є: зміна клімату; суспільство і держава, які належно не виконують свої функції; війни та тероризм; голод; шахрайство, у тому числі в Інтернеті; кібербулінг; корупція; ейджизм; міграція; торгівля людьми та ін. Глибинною причиною всіх цих факторів є несправедливість. Без урахування несправедливості неможливо уявити жоден із вище названих факторів. Навіть зміну клімату людина переживає в залежності від свого соціального статусу та поведінки соціуму та держави. Відповідно, головний фактор віктимізації саме несправедливість.

Міжнародна система глобальних стримувань та противаг у рамках багатополярного світу має враховувати багатоманіття ціннісних моделей соціальної справедливості, прийнятних для тих чи інших держав. Водночас вона має бути спрямована на забезпечення взаємної поваги, можливостей мирної конкуренції та взаємовигідного співробітництва суверенних держав та їх об'єднань.

Сучасним вченим доцільно поглибити розробку відповідних теоретичних моделей віктимізації на різних етапах онтогенезу індивіда, а також методів її дослідження, які дозволять пояснювати і передбачати розвиток віктимності як психологічного явища, що пов'язане з якістю життя та створює передумови для безпечного чи небезпечного розвитку особистості.

Вивчення жертв злочинів та кримінальної віктимізації дозволить докладно й точно описати механізм злочинного діяння, виявити чинники та умови, які каталізують цей процес, характерні особливості особистості потерпілого та заходи, які йому необхідно вжити для того, щоб у подальшому знову не стати жертвою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Dijk J. van. The criminal victimization of children and women in international perspective. In H. Kury, S. Redo, E. Shea (Eds.). *Women and children as victims and offenders – Background, prevention and reintegration: Suggestions for succeeding generations (Vol1)*. 2016. Vol. 1. P. 405–427. Springer. URL: <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/the-criminal-victimization-of-children-and-women-in-international>.
2. Koning L., Junger M., Veldkamp B. Risk factors for fraud victimization: The role of socio-demographics, personality, mental, general, and cognitive health, activities, and fraud knowledge. *International review of victimology*. 2024. Vol. 30. Issue 3. P. 443–479. URL: <https://doi.org/10.1177/02697580231215839>.
3. Нарожна О.В. Латентна віктимізація населення: окремі методи її виявлення. *Правова держава*. 2022. № 47. С. 73–80. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.47.265286>.
4. Winstone L., Jamal S., Mars S. Cyberbullying Perpetration and Victimization as Risk Factors for Self-Harm: Results from a Longitudinal Cohort Study of 13–14-Year-Olds in England. *Journal of Adolescent Health*. 2024. Vol. 75. P. 298–304. URL: [https://www.jahonline.org/article/S1054-139X\(24\)00177-0/fulltext](https://www.jahonline.org/article/S1054-139X(24)00177-0/fulltext).
5. Bankoff G. Remaking the world in our own image: vulnerability, resilience and adaptation as historical discourses. *Disasters*. 2018. Vol. 43. Issue 2. P. 221–239. URL: <https://doi.org/10.1111/disa.12312>.

6. Доклад ООН: за год число голодающих увеличилось в два раза. 2024, 5 сентября. URL.: <https://www.ungeneva.org/ru/news-media/news/2024/09/97176/doklad-oon-za-god-chislo-golodayuschikh-velichilos-v-dva-raza>.
7. The World Bank Annual Report 2024 (data is as of September 29, 2024). URL: <https://www.worldbank.org/en/about/annual-report>.
8. Kelley N.J., Hurley-Wallace A.L., Warner K.L., Hanoch Y. Analytical reasoning reduces internet fraud susceptibility. *Computers in Human Behavior*. 2023. Vol. 142. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2022.107648>.
9. Singh A., Rejeb A., Nangru H., Pathak S. Global research trends on cyberbullying: A bibliometric study. *Computers in Human Behavior Reports*. 2024. Vol. 16. URL: <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2024.100499>.
10. Fifty-two people lost their lives to homicide globally every hour in 2021, says new report from UN Office on Drugs and Crime. United Nations, 2023, 8 December. URL: <https://unis.unvienna.org/unis/pressrels/2023/uniscp1165.html>.
11. Хмельницька В. «Вибачте, та ви нам не підходите за віком»: що таке ейджизм і чим він загрожує людині. 2023, 3 серпня. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/vibachte-ta-vi-nam-ne-pidhodite-za-vikom-scho-take-eydzhizm-i-chim-vin-zagrozhuye-suspilstvu-2383363.html>.
12. Формирование и развитие способности противостоять организованной преступности в период кризиса. Приложение к практическому руководству по разработке высокоэффективных стратегий борьбы с организованной преступностью. ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЪЕДИНЕННЫХ НАЦИЙ. Вена, 2023. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/pdf/Strategies/Building_and_Strengthening_Resilience_to_Organized_Crime_at_Times_of_Crisis_Annex_Russian.pdf.